

Klima- og miljødepartementet
Postboks 8013 Dep

0030 OSLO

Vår ref.:
18/8883-8
Løpenr.:
5901/19

Saksbehandler:
Anne-Karine Sandmo
Tlf. dir.innvalg:
77 78 82 13

Arkiv:
C50 SAKSARKIV
Deres ref.:

Dato:
02.02.2019

INNSPILL TIL KULTURMINNEMELDINGEN

Vi viser til brev av 21.11.2018 med invitasjon til å komme med innspill til den nye kulturminnemeldingen. Videre viser vi til innspillsmøtet som ble holdt i Tromsø 21.01.2019. Våre innspill bygger på innleggene som ble holdt i møtet og i det administrative møtet i etterkant.

Med vennlig hilsen

Anne-Karine Sandmo
fylkeskonservator

Dette dokumentet er godkjent elektronisk og krever ikke signatur.

Ny kulturminnemelding – innspill fra Troms fylkeskommune

Betydningen av historie – hvorfor er kulturminner viktige?

Vår felles kulturarv er et konglomerat av små og store fortellinger og hendelser. Det er viktig at den nye meldingen har fokus på *mangfoldet* som utgjør vår historie. Landsdelene er forskjellige, folkene som bor her kommer fra ulike kanter og verdifokus skifter, fra by til distrikt, fra menneske til menneske, fra epoke til epoke.

Den siste kulturminnemeldingen var mest en statusgjennomgang med beskrivelse av stortingets mål og hva som var oppnådd. Nå trenger vi en stortingsmelding som begynner med å si hvorfor det er viktig for folket og nasjonen å kjenne sin kulturarv og sin historie.

Da er vi ikke ute etter en enkel, nasjonalromantisk historie om «det norske». Det viktige er å få frem den store rikdommen av historier som til sammen har lagt grunnlaget for hvem vi er i dag, helt fra de første innvandrerne kom hit etter istiden.

Variasjoner i næringsveier, ulike by- og bygdesamfunn og etniske grensetrekninger, mengden av religiøse ytringer og politiske standpunkter, kontakter med omverdenen, inn- og utvandrere, og ikke minst hvordan folk har brukt vårt langstrakte land gjennom de siste 12 000 årene – alt dette former vår oppfatning av hvem vi er i dag. Historiene på godt og vondt med smarte og dårlige valg som er tatt av folk før oss. Nå trenger vi en melding og en debatt i Stortinget som slår fast betydningen av å kjenne denne bakgrunnen for å forstå oss selv og for å planlegge vår felles fremtid.

Kulturminnene slik de fremstår i landskapet er de håndfaste bevisene på at vi har en historie. Det er ikke nok å ha skriftlige kilder eller forskernes tolkninger gjennom utgravningsrapporter i museenes arkiver. Vi har nok av eksempler fra vår egen tid på regimer som bevisst ødelegger kulturminner for å omskrive historien i sitt eget bilde. Det å ha synlige spor etter en mangfoldig fortid, som alle kan oppleve og tolke på sin måte, er en av demokratiets viktigste byggestener. Derfor må vi ta vare på kulturminnene.

Kulturminner finnes også utenfor byene

Det har de siste årene vært et stort fokus på å sikre kulturminneverdiene i våre byer og tettsteder, blant annet gjennom Riksantikvarens nye bystrategi. Dette er viktig og riktig, det er stort press på byene, og klimamål om redusert transport

og tettere bebyggelse kan komme i konflikt med bevaring av verdifulle kulturmiljøer.

Men det meste av Norge er distrikt, gjerne spredtbygget eller ubebygget. Det er i utkantene mange av de store endringene skjer – veier, vindkraft, mineralutvinning, hugstfelt, landbasert akvakultur, fritidsboliger, nye landbruksmetoder og større fjøs – alt dette skaper et press på landskap og kulturminner, kanskje særlig på de arkeologiske kildene våre, men også på det helhetlige kulturlandskapet. Urørte landskap der mange tusenårig bosetting fortsatt er synlig, forstyrres av store industrianlegg med relativt kortvarig gevinst for lokalsamfunnet.

Fra et overordnet ståsted kan vi si at alt landskap slik vi ser det i dag er resultat av menneskers valg og virksomhet, og at endringer i landskapet er en side ved en naturlig utvikling. I vårt land har vi likevel et fortrinn i form av en del sammenhengende naturområder der moderne inngrep i liten grad preger landskapet. Her finnes gjerne de eldste og best bevarte arkeologiske kulturminnene. Ofte er også vegetasjonen lite endret gjennom tusenårene, som for eksempel i de værutsatte områdene langs kysten. I disse områdene finnes hustufter, graver, helligdommer og fangstinnretninger fra de mange tusenårene før vår tid. Her kan både leg og lærd få opplevelser og erkjennelser og tanker om de lange linjene og de store sammenhengene.

Norge har ratifisert landskapskonvensjonen, men hvordan gir det seg utslag i forvaltningen av natur- og kulturlandskap? Det er behov for en distriktssatsing innenfor kulturminnevernet, gjerne knyttet til næringsutvikling og friluftsliv, men også med et eget fokus på verdien av landskap der kulturminner og deres opprinnelige omgivelser får eksistere uforstyrret. En allemannsrett til å få oppleve kulturminner i opprinnelige landskap bør etableres!

Friluftsliv og kulturminner

Friluftsliv og folkehelse er populære begreper for tiden. Ut på tur, kort eller lang, folk går i flokk med Monsen eller alene som Jens i villmarka. Landskapene vi går gjennom er fulle av historie og historier. Bevegelse, frisk luft og opplevelse bygger god folkehelse.

KLD har nettopp sendt ut informasjon om en ny satsing på friluftslivets ferdselsårer. Muligheten for å koble kulturminneopplevelser inn i dette prosjektet er ikke nevnt. Vi vil oppfordre til at departementet etablerer flere ordninger der friluftsliv og kulturminner kobles sammen. Historiske vandreruter er et godt eksempel, men i kulturminnemeldingen finnes en god anledning til å etablere vanetenking – friluftsliv og kulturhistorie hører sammen.

Landbruk og kulturminner

Omlegging i landbruket fører til at viktige elementer i landskapet som fjøs og uthusbygninger ikke er i bruk og helst skal vekk. Vi har et ferskt eksempel fra sist sommer da en nordnorsk kommune etterlyste statlige støtteordninger for å fjerne gamle fjøs. Heldigvis førte dette til en mobilisering fra kulturminnefondet og fylkeskommunen, slik at kommunen nå ser med større velvillighet på disse viktige kulturminnene i jordbrukets kulturlandskap.

Vi husker også medieoppslagene om bonden som skulle bygge ny fjøs og som måtte betale hundretusener for arkeologisk utgravning. Vi kjenner prinsippet om at «*user pays*», og vi regner med at fjøsbyggingen til dels var finansiert med offentlige tilskudd, men slike situasjoner er et likevel svært uheldige, både for privatpersonene det går ut over, men også for kulturminnevernet.

Vi oppfordrer departementet til å finne enda bedre løsninger som sikrer økonomisk støtte til kompensasjon for folk som uforvarende «uheldige» nok til å finne kulturminner på egen eiendom.

Men landbruket er faktisk en av kulturminneforvaltningens viktigste støttespillere. De fleste kulturminnene i distriktene ligger på noens landbrukseiendom, enten i inn- eller utmark. Regionalforvaltningen har mulighet til et samarbeid med Fylkesmannen om Regionale miljøtiltak i landbruket (RMP), der bønder kan få tilskudd til å ta vare på kulturminner. Dette er en fantastisk ordning, både for landbrukets kulturlandskap og for kulturminnene. Tilskuddsmuligheten bør utvides og gjøres mer kjent. Det bør imidlertid vurderes hvordan slike ordninger kan sikres permanent. I dag er RMP en del av landbruksoppgjøret, og står derfor i fare for å bli tatt bort ved hvert oppgjør.

Formidling

Hvordan tar vi best vare på kulturminnene? Formidling er et viktig stikkord. Formidling av kunnskap må få større plass i forvaltningsarbeidet. Vern har ofte en negativ klang. Derfor må kulturminnevernet handle om å spre kunnskap – og tilskudd! Vi har nasjonale ordninger med tilskudd til eiere av fredete bygninger, men vi har ingen ordninger fra Riksantikvaren som påskjønner de mange som har automatisk fredete kulturminner på eiendommen, både til formidling og skjøtsel av arkeologiske kulturminner.

Det er etter hvert etablert et stort antall kulturstier og formidlingsområder for automatisk fredete kulturminner. Riksantikvarens programmer Bark og Berg har bidratt til å synliggjøre vår eldste kulturarv over hele landet. Det hadde vært interessant å få se en samlet oversikt over alle de formidlingstiltakene som er resultat av disse ordningene.

Det er imidlertid ikke etablert noen ordninger for vedlikehold og skjøtsel av tilrettelagte kulturminner. Over hele landet er problemstillingen den samme – skilt faller ned, stier gror igjen. Verken fylkeskommuner eller kommuner har ressurser til å etablere varige ordninger for skjøtsel av de arkeologiske kulturminnene rundt i distriktene, og selv frivillige lag og foreninger må ha en kompensasjon for jobben. Det er heller ikke uten kostnader å skifte utslitte skilt eller å kjøpe beitepussere, motorsager og annet gartnerutstyr. Formidling og synliggjøring av kulturminnene er helt avgjørende for at folk skal bry seg om denne delen av kulturarven. Men en gjengrodd kultursti med et par falmede skilt på halv tolv inngir ikke mye respekt.

Det er viktig at mulighetene for tilskudd til formidling av arkeologiske kulturminner opprettholdes etter at programperioden for Bark og Berg er over – men det er like viktig at det også etableres en ordning med tilskudd til vedlikehold av de formidlede anleggene. Her vil vi oppfordre departementet til å gå i dialog med regionene om å finne gode ordninger. Kanskje en avtale om en spleiseordning, på linje med SAVOS-ordningen, kunne være en ide.

Det bør også etableres et apparat for miljøovervåking av alle de tilrettelagte områdene. Vi vet av erfaring at slitasjeskadene kan komme fort. Det er behov for et nasjonalt program for å følge opp tilrettelagte arkeologisk kulturminner og høste erfaringer som kan hindre at vi for fremtiden formidler til forfall.

Formidling og samarbeid med de konsoliderte museene

Kulturminneforvaltningen skal selvfølgelig ikke stå for all formidling av kunnskap om fortiden. Fylkeskommunene samarbeider med Kulturdepartementet og kommunene om driftstilskudd til museer som er spredd over det ganske land. Dette er ikke universitetsmuseer, men det forventes at de skal drive forskning, samlingsforvaltning og formidling på høyt faglig nivå.

Disse museene formidler kulturarven til skolene og lokalsamfunnene. Det bør være en tett kobling mellom det regionale kulturminnevernet og museene under Kulturdepartementet når det gjelder formidling og ivaretagelse av kunnskap.

Kulturdepartementet har varslet at de skal i gang med en stortingsmelding om museene. Vi vil oppfordre departementene til å ha et tett samarbeid om de to stortingsmeldingene, til glede for vår felles kulturarv.

Bygningsvern og håndverkskompetanse

Det stilles nå strenge krav til kompetanse for de som skal utføre arbeidet med å restaurere fredete og verneverdige bygninger med støtte fra det offentlige. Imidlertid er det enda vanskelig å fremskaffe slik kompetanse. Det er etablert

utdanningsløp, for eksempel ved NTNU, men det er få deltagere og det tar lang tid. Mange av museene har dyktige håndverkere, men de har neppe mulighet til å gjøre annet enn å vedlikeholde museenes egne bygninger. Det er også til dels vanskelig å få tak i folk med tilstrekkelig kompetanse ved utlysning av stillinger innenfor bygningsvern i regionene. I flere regioner vokser det frem såkalte bygningsvernssentre med ulik organisering og oppbygning. Det er et åpenbart behov for en satsing og en samordnet oppbygging av kompetanse på dette feltet. Vi oppfordrer departementet til å drøfte denne problemstillingen i stortingsmeldingen.

Kysten

Norge er i stor grad et kystland. Vi har eldgamle kulturtradisjoner knyttet til bruk av de kystnære områdene. I vernesammenheng har det de senere årene blitt et større fokus på kystkultur, men det handler ofte om bygninger og anlegg på land.

I en tid der havbruk legger beslag på stadig nye områder og der sjømat er en av våre største næringssatsinger, er det viktig å få frem kulturarven som er knyttet til de kystnære sjøområdene. Det gjelder for eksempel kunnskap om fiskeplasser og *med*, som var avgjørende innenfor den tradisjonelle kystfiskekulturen. Kystfisket er ikke en utdødd næring, selv om den er i sterk nedgang. Det er viktig for opplevelsen av identitet og tilhørighet i våre kystsamfunn at kunnskap knyttet til den tradisjonelle kystfiskerieringen blir vektlagt, for eksempel når det etableres nye oppdrettsanlegg, slik at det enda er rom for å føre denne gamle og betydningsfulle tradisjonsnæringen videre.

Kystsamfunn uten båter er utenkelig. Fartøyvern er en del av kulturminneforvaltningen, nå snart både hos Riksantikvaren og i regionene. Fartøyvernet har imidlertid et ganske ensidig fokus på større, dekkede fartøy, gjerne med en begrunnelse om at det finnes så mange småbåter at det blir en umulig oppgave å ha oversikt.

Det er likevel behov for å løfte frem den betydningen kunnskap om mindre båter – både båtbygging og sjømannskap - har hatt for befolkningen langs vår langstrakte kyst. Samspillet mellom båtkunnskapen og kunnskapen om kystlinjen, havstrømmer, grunner, vindforhold og dyreliv i hav og på land er et stort og grunnleggende fagfelt i fortellingen om vår felles kulturarv. Det er ønskelig at ett av de nye målene for kulturminnevernet handler om å fremheve betydningen av den lokale kunnskapen om kystlandskapet, også utenfor fjæra.

Kommunenes ansvar

Vi erfarer ofte at kommunene er ukjent med sitt ansvar som myndighet og forvalter av kulturminner. Kommunene har dessverre ofte dårlig plankompetanse, og bevisstheten om kulturminner og landskap i arealplanleggingen er ikke særlig høy. Selv med Riksantikvarens satsing på kulturminneplaner i kommunene er det langt igjen til et tilstrekkelig kunnskapsnivå.

Planene blir ofte ikke planer i arealplanbetydning, men en liste med noen utvalgte kulturminner. Kommunene har dessuten sjelden tilstrekkelige ressurser til å prioritere arbeidet med kulturminneplanen – selv med tilskuddet fra Riksantikvaren. Mange kommuner har ikke en gang egen plankompetanse, men kjøper fra konsulenter etter behov – og det finnes ingen sertifiseringsordning som sikrer at konsulentene har nødvendig kompetanse.

Det er behov for en strategi for å styrke kommunal kulturminneforvaltning (og å styrke generell plankompetanse i kommunene) ut over det å oppfordres til å lage kulturminneplaner.

KULA – kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

Troms har nettopp fått sine utvalgte KULA-landskap – 15 stykker, som vi er svært stolt av. Men det skjedde ikke uten sverdslag lokalt. Mangel på plankompetanse i kommunene var faktisk en vesentlig grunn for protestene i høringsrunden – det ble spredd en myte om at en hensynssone var det samme som fredning og båndlegging. Sammen med en del kommuner sto sjømatnæringen hardnakket fast på at KULA-landskap var negativt for næringsutvikling.

Det utpekes nå KULA-landskap i alle regioner. Vi synes det er fantastisk å få vise frem våre mangfoldige landskap som rommer så mye historie. Men det mangler en nasjonal strategi for hvordan lokalsamfunnene skal få noe positivt ut av KULA-statusen.

Kommunene frykter at KULA-status primært skal bli brukt av regional og statlig forvaltning som begrunnelse for innsigelser. Her er det viktig å dreie KULA-statusen til noe positivt. Og litt tilskudd til vedlikehold og skjøtsel innenfor landskapene – slik det gis til Utvalgte kulturlandskap i landbruket, hadde virkelig betydd et løft for KULA!

De som faller utenfor – kirkene og de antikvariske museumsbygningene

Både de mange listeførte kirkene og de mange antikvariske og fredete bygningene på museene faller utenfor de etablerte statlige tilskuddsordningene.

De to aktuelle tilskuddsordningene – kulturminnefondet og post 71 hos Riksantikvaren – gis ikke til slike bygninger. Begrunnelsen fra kulturminnefondet, som kunne gitt til kirkene og de ikke fredete museumsbygningene, er at de eies av en offentlig instans og at fondet heller ikke får midler fra Kulturdepartementet. Riksantikvaren regner de fleste museene som offentlige (selv om de er selvstendige stiftelser), og gir dermed ikke til fredete museumsbygninger.

Selv med låneordningen for kirkevedlikehold ser vi at mange kommuner sliter med å få plass til de verneverdige kirkene på sitt investeringsprogram. De små driftstilskuddene som gis til de fleste museene gir heller ikke rom for større vedlikeholdsarbeider på fredete og verneverdige bygninger.

Mange av kirkene inneholder unike kunstsatter som forteller historier om våre forfedres tro og livsanskuelse. Når kirkebygningene forfaller, risikerer vi at også disse viktige kulturminnene blir ødelagt.

Kirkene og museumsbygningene er viktige deler av vår felles kulturarv. Det må etableres tilskuddsordninger som gjør det mulig å få disse viktige kulturskattene opp på et jevnt vedlikeholdsnivå som eierne kan make å følge opp videre på egen hånd. Her må KUD og KLD snakke sammen!

Litt om Nord-Norge til slutt

Det har bodd folk i Nord-Norge i mer enn 12 000 år. Spesielt langs kysten er bosettingen i Nordland, Troms og Finnmark like gammel som den eldste bosettingen i sør.

Vår landsdel er i en unik situasjon når det gjelder kulturminner og kulturarv. Her er noen eksempler:

- Vi har tusenvis av godt synlige kulturminner fra hele den lange førhistoriske perioden, fra tidlig eldre steinalder og frem til vår egen tid. Disse arkeologiske kulturminnene ligger i stor grad i landskap som er lite endret og lite påvirket av større inngrep. Dette gir oss en fantastisk mulighet, både for opplevelse og forståelse av egen fortid, men også for merkevarebygging og næringsutvikling.
- Vi har det store spekteret av samiske kulturminner og samisk immateriell kulturarv, fra de tidligste arkeologiske sporene til vår tids fokus på språk, håndverk (doudji) og musikk. Vi har for eksempel et hellig fjell som våker over Tromsø by.
- Vi har den kvenske og norsk-finske historien, også den med kulturminner, byggeskikk og musikk, og ikke minst med alle «fremmedarbeiderne» som kom for å jobbe i gruveindustrien – en klar parallell til vår egen tid.

- Men vi har også sterke minner og klare spor etter siste krig, der en stor del av befolkningen i nord ble tvunget fra sine hjem. De fleste av disse mistet alt og måtte bygge tilværelsen opp fra grunnen etter krigen. Mens krigen pågikk, var det en massiv tilstedeværelse av tyske soldater i nord, og ikke minst et stort antall krigsfanger. Og få år etter at verdenskrigen tok slutt, kom den kalde krigen, der forsvaret la beslag på store arealer og satte sitt tydelige preg på lokalsamfunnene.

Alt dette finnes som synlige spor i landskapet i nord. Det er viktig å anerkjenne og ta vare på disse sporene, fordi de er en vesentlig påminnelse om hvem vi er. Det er også viktig at kulturminnemeldingen gjenspeiler bredden i vår kulturhistorie og viser at alt til sammen utgjør landets kulturarv.